

Gordan Črpić ispituje proturječeje između broja željene djece, obiteljskih vrijednosti, pa i spremnosti na žrtvu za obitelj koji se razaznaju iz većeg broja socioloških istraživanja u Hrvatskoj, te nepovoljne demografske zbilje. Ono što Črpić konceptualizira kao nepovoljnu društvenu klimu, Vlado Puljiz obrađuje u kontekstu socijalne politike, odnosno širih promjena u strukturi obitelji, oblicima zaposlenosti i ženskog radno-obiteljskog angažmana. U kontekstu sve dugovječnije populacije i promjena u životno-radno-obiteljskim aranžmanima, društvene (pa i socijalne) institucije potrebno je preustrojiti tako da jamče veću sigurnost u novim fleksibilnijim životnim uvjetima, da pomire proturječja između posla i obitelji, te da možebitno poboljšaju demografsku sliku. Relativan uspjeh ovakvih strategija očit je u sjevernoeuropskim zemljama.

Ovaj zbornik pruža višedimenzionalnu sliku koja uspijeva ocrtati hrvatsku demografsku sadašnjost u većini njezinih aspekata, kao i kretanja kojima je izložena. Takva korektna anatomija fenomena svakako predstavlja temelj za bilo kakvu daljnju demografsku analizu ili politiku. Međutim, tek je rudimentarno prisutna analitička komponenta koja bi tragala za specifičnim mehanizmima geneze demografskih kretanja kroz razne socijalne, ekonomske, institucionalne ili vrijednosne korelate. Demografski se trendovi ne događaju u društvenom vakuumu odnosno prema golim biološkim odrednicama ili našim idejama o poželjnom smjeru kretanja stanovništva. Njih oblikuju konkretne odluke pojedinih građana donesene kroz životni vijek u okviru vlastitih preferencija, mogućnosti i životnih okolnosti. Tek "otvaranjem" fenomena na ovaj način moguće je učiniti daljnje korake u razumijevanju demografskih kretanja te kreirati učinkovite i nevoluntarističke demografske politike.

Teo Matković

SOLIDARITY BETWEEN THE SEXES AND THE GENERATIONS. TRANSFORMATIONS IN EUROPE

Trudie Knijn, Aafke Komter (eds.)

Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004., 229 str.

Urednice Trudie Knijn i Aafke Komter priredile su ovu knjigu kao četvrtu u seriji publikacija pod nazivom *Globalizacija i socijalna politika*. Riječ je o izuzetno važnoj seriji za komparativnu socijalnu politiku, kojom se nastoji pratiti utjecaj globalizacije na socijalnu zaštitu putem objavljivanja teorijskih i empirijskih radova koji uspoređuju promjene u strukturi socijalne skrbi kako u razvijenim zemljama Zapada tako i u zemljama u tranziciji.

U uvodu, urednice objašnjavaju kako se tema društvene solidarnosti vratila u akademske i političke rasprave nakon gotovo jednog stoljeća. Kao što su krajem 19. stoljeća sociolozi Durheim i Weber proučavali utjecaj industrijalizacije i modernizacije na međuljudske odnose, tako se krajem 20. stoljeća povećala zabrinutost za razvoj društvene solidarnosti. U ovoj se knjizi dvanaest autora bavi različitim aspektima utjecaja socioekonomskih, kulturnih i političkih promjena u zapadnim socijalnim državama na obrasce horizontalne solidarnosti između spolova i vertikalne solidarnosti između različitih generacija, kao i uzajamnom povezanošću solidarnosti na mikro i makro razini (obiteljska i kolektivna solidarnost).

Prvi dio knjige sastoji se od pet priloga (C. Martin, T. Knijn, R. Lister, J. Lewis, C. Saraceno) koji se bave transformacijom odnosa između privatnog i javnog. Autori preispituju pojam obiteljske solidarnosti u uvjetima kada se tradicionalne uloge i odnosi unutar obitelji mijenjaju kao i način

na koji se prava i obveze članova obitelji definiraju u socijalnoj politici države.

Krajem 20. stoljeća obiteljska solidarnost ubrzano postaje važno pitanje u javnom i političkom diskursu stoga što u mnogim europskim zemljama dolazi do potrebe smanjivanja javne potrošnje i povlačenja socijalne države. Od prirode socijalne države (socijalnodemokratske, korporativističke, liberalne) ovisi i oblik obiteljske zajednice i obrazac obiteljske solidarnosti. Primjerice, u državama južne Europe, koje su tradicionalno usmjerene na obitelj, danas se najmanje financijskih sredstava izdvaja za troškove obiteljskog života što rezultira nejednakošću obitelji sa i bez djece, nižom stopom nataliteta i povećanju dobi kada se žene odlučuju za prvo dijete, dok je u socijalnodemokratskim sustavima skandinavskih zemalja natalitet veći, manja je nejednakost između različitih tipova obitelji i manji je dohodovni jaz među spolovima, a veće su međugeneracijske razlike.

Kritičari socijalne države tvrde kako se ona jača na račun obiteljske solidarnosti (teza o supstituciji) čemu se suprotstavlja Trudie Knijn tezom o komplementarnosti javne i obiteljske solidarnosti. Autorica tvrdi kako je u zemljama gdje je veća društvena solidarnost i obiteljska solidarnost intenzivnija. Državna skrb, kao izraz društvene solidarnosti, jača obiteljsku skrb: one su kumulativne na način da članovi obitelji, koji dobivaju državnu pomoć, mogu očekivati i veću obiteljsku pomoć. Empirijska istraživanja potvrđuju *Matejev učinak* kako ga je nazvao Robert Merton 1968. godine preuzevši izreku iz Biblije – *tko ima, dat će mu se, a tko nema, i to malo će mu se oduzeti*. Javna je potpora obiteljskoj solidarnosti dobra jer poboljšava status starijih članova obitelji i time im omogućuje doprinos društvenoj i financijskoj poziciji njihovih nasljednika.

Lister poziva na komparativna istraživanja u pogledu doživljaja pojedinca o vla-

stoj odgovornosti za svoju dobrobit i njegovim reakcijama na promjene u odnosima javnog i privatnog u odnosu na održavanje prihvatljivog standarda života.

Lewis upozorava na implikacije velikih rodni razlika u podjeli na plaćeni i neplaćeni rad na mjere socijalne politike. Iako se normativno događa pomak prema modelu ravnopravnih uloga zaposlenih muškaraca i žena, kako svijetu plaćenog rada, tako i u kućanskim poslovima te brizi za djecu, u realnosti je udio žena u neplaćenom radu znatno veći od udjela muškaraca.

Niti obiteljske naknade nisu neutralne u pogledu rodni i klasni podjela, ističe Saraceno. Ona je usporedila recentne reforme u pružanju novčanih naknada obiteljima u većini europskih zemalja. Suvremeni sustavi socijalne skrbi pokazuju kretanja prema familijarizaciji ili individualizaciji obiteljskih naknada, ovisno o definiranju odgovornosti među članovima obitelji i načinu provjere prihoda kućanstva. Oba se pravca mogu koristiti kao sredstvo racionaliziranja naknada ili kao sredstvo proširenja individualnih korisnika tih prava. Provjera prihoda važan je mehanizam u provedbi načela supsidijarnosti i u primjeni tog pravila se uvelike razlikuju skandinavske i mediteranske zemlje. U nordijskim se zemljama primjenjuju univerzalne naknade uz isključivo individualni pristup te ne možemo govoriti o načelu supsidijarnosti ili očekivanju solidarnosti i redistribucije unutar obitelji, dok je u većini mediteranskih zemalja provjera prihoda potrebna za ostvarenje obiteljskih naknada. Autorica je analizirala starosne mirovine (obiteljske/individualne), obiteljske mirovine za udovice/udovce, obiteljski dodatak, doplatak za djecu i porezne olakšice.

Drugi nam je dio knjige zanimljiv po tome što se raspravlja i o zemljama u tranziciji. Sastoji se od dva rada od kojih se u prvom (P. A. Dykstra) uspoređuju demografski trendovi u zapadno-europskim zemlja-

ma a u drugom (I. E. Kotowska) fertilitet i nupcijalitet u zemljama srednje i istočne Europe u kontekstu tranzicijskog slabljenja obitelji i države. Iako su obje skupine zemalja slične po smanjivanju broja sklopljenih brakova i broja rođene djece, prema istraživanjima autora, takva kretanja su u tranzicijskim zemljama intenzivnija i ponajprije prouzročena ekonomskim razlozima. Uslijed strukturalnih i kulturnih promjena te prelaskom na tržišnu ekonomiju, dolazi do povećanja dohodovne nejednakosti i smanjenja socijalne mobilnosti. Istodobno s povećanjem stope nezaposlenosti i siromaštva, povećava se i odgovornost obitelji za vlastitu dobrobit i to u uvjetima kada socijalni servisi postaju tržišno orijentirani, a državna socijalna politika uz smanjene resurse uglavnom ne nalazi odgovarajuća rješenja za usklađivanje uloga između države i obitelji u pružanju socijalne skrbi. Autorica Kotowska zaključuje kako je u tranzicijskim zemljama potrebno investirati u ljudski kapital - u djecu i odrasle, u njihovo obrazovanje i povećanje kompetitivnosti na tržištu rada uz ulaganje u oportunitetne troškove roditeljstva i razvijanje komplementarnih javnih socijalnih usluga, čime će se poboljšati uvjeti za osnivanje obitelji, što potvrđuju neka iskustva razvijenih zemalja nakon reformi 1960-tih.

Pearl Dykstra komparira promjene u obiteljskim obrascima 16 zemalja zapadne Europe. Zaključuje kako je u opadanju poslijeratni dominantni oblik obitelji s izrazitom rodnom podjelom uloga (muškarac kao hranitelj obitelji na tržištu rada i žena koja obavlja neplaćeni rad odgoja djece i brige za obitelj), a dolazi do povećanja udjela: žena na tržištu rada, samačkih kućanstava, jednoroditeljskih obitelji, brakova bez djece, izvanbračnih zajednica, djece koja su rođena izvan braka. Kada promatramo razlike između skandinavskih, mediteranskih i kontinentalnih zemalja s različitim tipovima socijalne skrbi, skandinavski je model najpoticajniji za žene koje žele imati

djecu i sudjelovati na tržištu rada. Zemlje koje na najbolji način omogućuju ekonomsku neovisnost pojedincima, imaju najveću stopu: djece rođene izvan braka, samačkih domaćinstava i zaposlenih majki. Ipak, autorica naglašava kako ne smatra da su razlike u sustavima socijalne skrbi presudne za sve promjene u obiteljskim obrascima. Različite povijesne, kulturne, tradicijske, ekonomske i normativne okolnosti oblikuju različite obiteljske forme i ne postoji univerzalno dobar model. Zato autorica potiče osmišljavanje i održavanje međunarodno kompatibilnih baza podataka pomoću kojih bi se sustavno mogla pratiti povezanost promjena u socijalnim politikama sa obrascima ponašanja u obitelji.

U trećem dijelu knjige autori (A. Komter, C. Tabio, I. Ostner, A. Leira, F. Williams) su usredotočeni na mikro razinu, odnosno na obiteljsku solidarnost i na, kako kaže Aafke Komter, neke njezine mračnije strane. Iako su empirijska istraživanja potvrdila tezu o komplementarnosti javne i obiteljske solidarnosti u zemljama zapadne Europe gdje visoku razinu javne skrbi prati i intenzivnija neformalna skrb, ipak se neformalna (obiteljska) skrb ne doživljava uvijek pozitivno. Ovisni članovi obitelji ju mogu doživjeti kao oblik kontrole, dok se kod zaposlenih članova obitelji taj internalizirani osjećaj obveze prema ovisnim članovima doživljava kao preveliki teret. Koliko god je obitelj dragocjeni aspekt života, mjesto privatnosti i emocionalnog ostvarenja te utočište od državnih intervencija i kompetitivnog okruženja kapitalističke ekonomije, ona je ujedno i konzervativna institucija koja održava rodne i generacijske nejednakosti između svojih članova.

Constanza Tabio uspoređuje mrežu javne i obiteljske međugeneracijske solidarnosti u Španjolskoj i Francuskoj. U toj usporedbi Francuska pruža odličan primjer teze o komplementarnosti javnog i privatnog. U Francuskoj su proračunski troškovi socijalne zaštite veći od EU prosjeka (per

capita ppp F 5608 Euro prema EU 5120 Euro); javni socijalni servisi su dobro razvijeni a i pokazatelji obiteljske solidarnosti govore tome u prilog (64% umirovljenih roditelja financijski pomaže odraslu djecu dok je primjerice u Njemačkoj taj postotak 29; u Francuskoj više od trećine odraslih svakodnevno brine za svoje stare roditelje, a bake i djedovi brinu za unuke; u Francuskoj je samo 20 % samohranih majki siromašno, a u Velikoj Britaniji 60%).

Međutim, u Španjolskoj, zapadnoeuropskoj zemlji s najnižim postotkom socijalnih davanja za obitelj i djecu u odnosu na ostale socijalne naknade (ukupni socijalni troškovi per capita ppp 3160 Euro), obitelj u potpunosti kompenzira oskudnu socijalnu politiku. Pitanje je samo do kada će to obitelj moći izdržati uz povećanu potrebu za sudjelovanjem žena na tržištu rada i uz kontinuirano starenje stanovništva?

Armlaug Leira prikazuje socijalnu politiku u skandinavskim zemljama, gdje su socijalna prava individualizirana, a kolektivna solidarnost uključuje socijalnu pomoć i javne usluge. Socijalna politika promovira proširenje državnih potpora za brigu o djeci: plaćene porodne i roditeljske dopuste (posebno se stimulira veće sudjelovanje očeva u korištenju dopusta) te doplatke za djecu koji su doveli do transformacije roditeljskih obveza u socijalna prava.

Svi su autori kroz svoja empirijska istraživanja i teorijska promišljanja došli do zaključka da obitelj još uvijek igra važnu ulogu u složenom sustavu socijalne zaštite, uz državu, sektor usluga i tržište. Žene su u tom sustavu presudna poveznica: poticane su na sve veće sudjelovanje u plaćenim poslovima na tržištu rada, a istodobno je većina neplaćenog rada u obitelji tradicionalno njihova dužnost. U zemljama u kojima se socijalna politika oslanja na obiteljsku solidarnost kao glavni izvor skrbi i potpore, moguće je povećanje socijalnih nejednakosti i nepravedna isključenost onih koji

nemaju obitelj. Posebna opasnost postoji u postkomunističkim zemljama središnje i istočne Europe gdje je tržišna ekonomija naškodila poziciji žena i oslabila ulogu obitelji. Zato se teza o komplementarnosti javne i obiteljske solidarnosti opetovano naglašava u gotovo svim radovima.

Dvojba koja je načeta u ovoj knjizi i kojoj predstoji još mnogo promišljanja, glasi: Kako održati obiteljsku solidarnost, a pritom ne zanemariti individualne potrebe njezinih članova za autonomijom?!

Lidija Japec

FUTURE OF CIVIL SOCIETY- MAKING CENTRAL EUROPEAN NONPROFIT-ORGANISATIONS WORK

Annette Zimmer, Eckhard Piller (eds.)

Wiesbaden: VS Verlag für
Sozialwissenschaften, 2004.

U ovoj opsežnoj knjizi nalaze se tekstovi koji su rezultat suradnje 53 autora, od kojih su neki najpoznatija imena suvremenih istraživanja i teorijskih rasprava o problemima razvoja civilnog društva. Knjiga je rezultat višegodišnjega projekta koji je financirala njemačka zaklada Robert Bosch Stiftung. Projekt se bavio razvojem civilnog društva u Njemačkoj, Austriji, te višegradskim srednjoeuropskim zemljama: Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj i Slovačkoj.

Pored uvoda i predgovora knjiga je podijeljena u četiri poglavlja. Lester Salamon upozorava na kompleksnost problema razvoja civilnog društva u ovim zemljama, Njemačka i Austrija imaju neprekinutu tradiciju, a na razvoj civilnog društva u osta-